ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.9:553.04(477)

Мирослав СИВИЙ

РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА МІНЕРАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

На підставі аналізу сучасного стану мінерально-сировинної бази України здійснено районування її території за мінерально-ресурсним потенціалом. В основу районування покладено економіко-географічну регіоналізацію. Запропоновано власний підхід до тлумачення деяких основних термінів гірничопромислової регіоналізації мінерально-сировинних ресурсів. В територіальній структурі мінерально-сировинних ресурсів України виділено чотири зони: Придніпровсько-Приазовську, Східно-Українську, Донецько-Слов'янську та Прикарпатську. Детально охарактеризовано структуру кожної із зон, подано також коротку характеристику територіальних поєднань мінеральних ресурсів України, які не ввійшли до складу зон через своє дещо відособлене розташування.

Ключові слова: *мінерально-сировинні ресурси, економіко географічна регіоналізація, гірничопромислова регіоналізація, гірничопромислові центри, вузли, райони, зони.*

Постановка проблеми та останні публікації. Тривала історія геологічного розвитку території України та сформовані при цьому тектонічні структури й структурно-фаціальні комплекси спричинили складну територіальну організацію родовищ корисних копалин (КК). Районування території України за мінерально-сировинними ресурсами здійснювалось у свій час І. Горленко (*І. Горленко, 1969)* та іншими дослідниками (*М. Паламарчук, І. Горленко, Т. Яснюк, 1978; М. Паламарчук, О. Паламарчук, 1998*), проте з тих часів відбулися суттєві зміни територіальної та компонентної структури мінеральної сировини країни, розвідано десятки нових родовищ, змінились пріоритети у використанні мінеральних ресурсів тощо. З цих причин нами пропонується районування території України за насиченістю мінеральною сировиною згідно з останніми даними (2010 р.) Геоінформ України про стан її мінерально-сировинної бази, яке сприятиме оптимізації структури гірничовидобувної галузі, слугуватиме забезпеченню ефективного використання мінеральної сировини, визначенню перспектив і напрямів розвитку мінерально-сировинного комплексу країни.

Виклад основного матеріалу. В основу районування покладено економіко-географічну регіоналізацію (рис. 1). На рисунку показано її співвідношення з геологічною та гірничопромисловою регіоналізаціями поєднань родовищ КК.

На характеристиці останньої варто зупинитись детальніше. Якщо стосовно геологічної та економіко-географічної регіоналізацій поєднань родовищ КК серед наукового загалу сформувався певний консенсус, то у випадку промислової або, вірніше, гірничопромислової регіоналізації спостерігаються суцільні розбіжності в тлумаченні певних термінів. Так, наприклад, зустрічаються словосполучення "гірничопромислові" території (ГПТ)", "гірничорудні території", "гірничопромислові райони (ГПР)", "гірничорудні райони" тощо. Трактування їх неоднозначне як в географічній, так і в геологічній літературі.

Є. Іванов [1] пропонує під "гірничопромисловими територіями" розуміти об'ємні площі, в межах яких розробляють родовища КК загальнодержавного значення (кам'яне вугілля, нафта, сірка, солі та ін.), де одночасно проводиться видобуток та збагачення мінеральної сировини. Для ГПТ регіонального рівня, частин великих гірничодобувних басейнів, які поділяються на гірничі відводи (шахтні поля), що надані різним користувачам для промислової розробки загальнодержавних родовищ КК, пропонується використовувати термін "гірничопромисловий район″.

Під "гірничодобувними територіями" Є.Іванов розуміє площі, в межах яких розробляли, розробляють або будуть розробляти родовища КК місцевого значення (переважно різноманітної будівельної сировини, торфу тощо).

В даній роботі пропонується дещо інший підхід до вирішення проблеми й аргументація його зводиться до такого. По-перше, зараз в Україні майже всі родовища КК переведені у статус загальнодержавних (за виключенням хіба що цегельно-черепичної, буто-щебеневої сировини, сировини для виготовлення вапна і меліорантів). По-друге, існують території, у межах яких не тільки добувають будівельну сировину, але й переробляють її (наприклад, на базі родовищ Миколаївсько-Пустомитівського куща працює Миколаївський цементний комбінат; на базі родовищ Кам'янець-Подільсько-Чемеровецького макрокуща – Закупнянський вапняковий завод, ЗАТ "Подільський

цемент", Закупнянський комбікормовий завод, цукрові заводи та ін.). Прикладів можна наводити багато.

На наш погляд, під *гірничопромисловими територіями* слід розуміти різні за площею території, де здійснюється видобуток, збагачення та переробка корисних копалин *будь-якого* статусу – міждержавного, загальнодержавного або місцевого значення. Це можуть бути й території, де проводиться лише масштабний видобуток КК, без їх збагачення чи переробки, хоча ці процеси фактично завжди супроводжують один одного – цегельні заводи виробляють цеглу з родовищ, які знаходяться поблизу, на кар'єрах з видобутку вапняків, пісковиків чи гранітів здійснюється переробка їх на щебінь, на піщаних кар'єрах проводиться збагачення

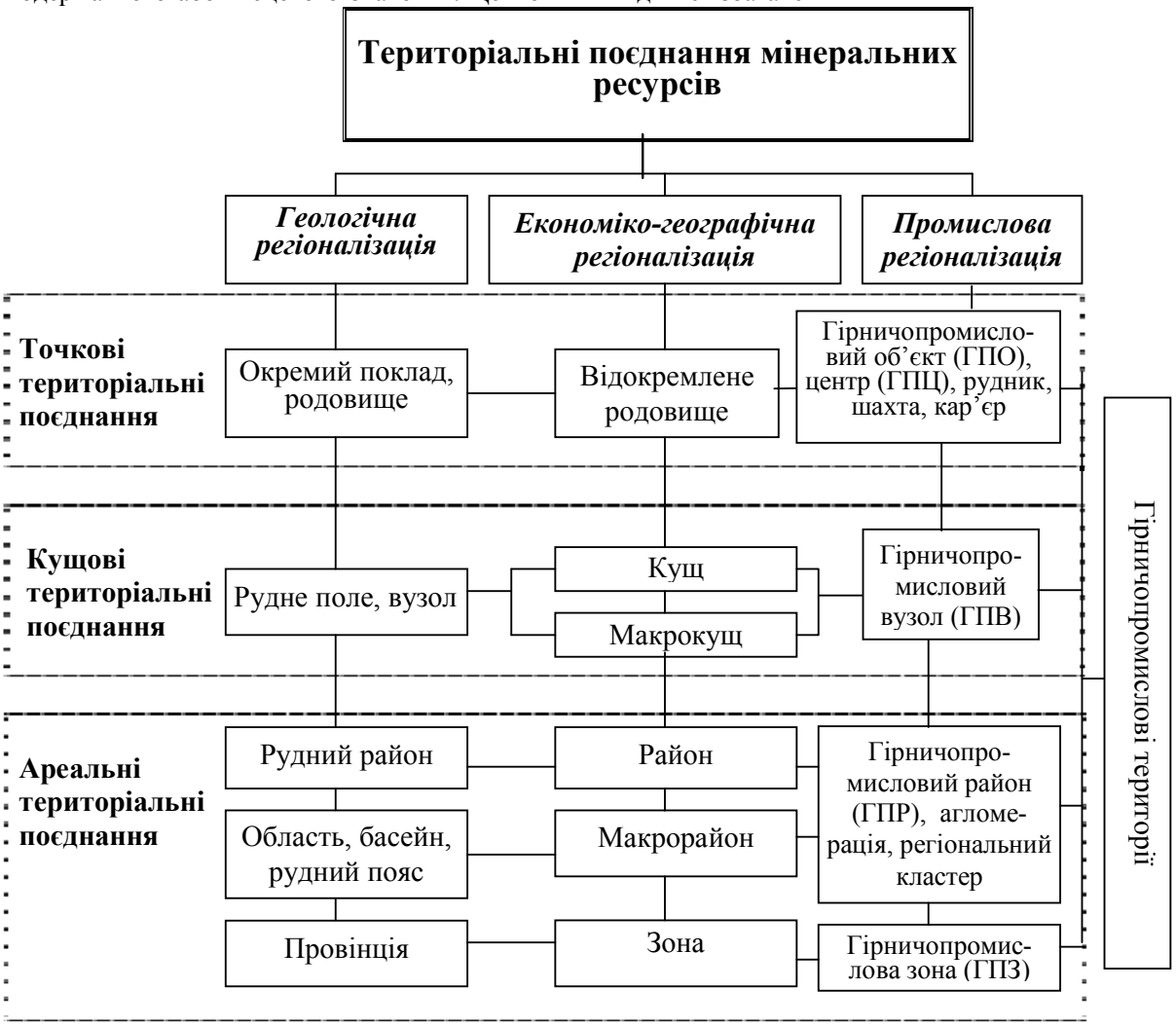

Рис. 1. Територіальна структура системи "Мінерально-сировинні ресурси"

пісків, на родовищах пиляльного каміння здійснюється випилювання блоків різної форми і розмірів, на кар'єрах облицювального каміння працюють майстерні з випилювання блоків, шліфування їх тощо. При цьому термін *гірничодобувні території* є синонімом, від нього можна й відмовитись, чи вживати паралельно.

Словники подають визначення *гірничої (гірничодобувної) промисловості* як "комплекс галузей важкої промисловості з розвідування родовищ КК, видобутку їх з надр Землі та збагачення". Тобто, термін "гірнича" подається як синонім "гірничодобувної" промисловості.

Під "гірничопромисловими районами" в геолого-географічній літературі розуміють найрізноманітніші території. Є. Іванов [1] пропонує ГПР вважати частини гірничодобувних басейнів (наприклад, у Львівсько-Волинському басейні – Червоноградський та Волинський ГПР) та гірничопромислові території регіонального рівня (Роздольський сірчаний, Стебницький соляний та ін.).

З іншого боку, в поняття "гірничопромисловий район" вкладається зовсім відмінний зміст, наприклад, поширені назви ГПР: Уральський ГПР, який співпадає з Уральським економічним районом; Криворізький ГПР, Донецький ГПР, Нікопольський ГПР; найбільший ГПР Африки (територія Зімбабве, Ботсвани і ПАР); великі ГПР: Сілезія, Кузбас, КМА; ГПР Донбасу: Лисичанський, Чистяково-Сніжнянський та ін.; Південний ГПР і його складові частини: Бахмутський, Горлівсько-Щербинівський, Юзівський та ін. гірничі округи і т.д. Тобто, гірничопромисловими районами називають зовсім різні за площею, щільністю промислового (гірничодобувного) навантаження та характером корисних копалин території. Під ГПР розуміють і невеликі за площею й кількістю гірничих підприємств територіальні поєднання (Бориславський, Стебницький ГПР) і цілі промислові агломерації: Криворізький басейн, Курська магнітна аномалія тощо. Окрім того, геологи практикують і вживання терміну "гірничорудний район", розуміючи під останнім фактично "гірничопромисловий" чи "гірничовидобувний район" (наприклад: Іршанський титан-апатитовий гірничорудний район, Коростенський гірничорудний район – сировини для будматеріалів тощо.

З цих причин, пропонуємо усі гірничопромислові території чітко розрізняти за масштабами гірничопромислового виробництва та площами, на яких воно зосереджене, й, відповідно, поділяти на гірничопромислові об'єкти (ГПО), гірничопромислові центри (ГПЦ), гірничопромислові вузли (ГПВ), гірничопромислові райони (ГПР) та гірничопромислові зони (ГПЗ) (рис. 1). Специфічними гірничопромисловими територіями слід вважати гірничопромислові агломерації (ГПА).

Типовим *гірничопромисловим об'єктом* може вважатись відокремлене гірничовидобувне підприємство (рудник, шахта, кар'єр), яке експлуатує родовище корисних копалин, поле шахти; *гірничопромисловий центр* – це, як правило, декілька кар'єрів, рудників, що розробляють єдине родовище й компактно зосереджені на невеликій площі.

Гірничопромислові вузли формуються на базі зближених родовищ корисних копалин, які складають кущі або макрокущі. Прикладом таких формувань можна вважати Яворівський ГПВ, утворений на основі експлуатації родовищ однойменного куща, у межах якого Яворівським ДГХП "Сірка" розроблялись Немирівське і Язівське родовища; Глухівецько-Турбівський ГПВ, основою якого є каолінові родовища і поклади облицювальних гранітів Козятинсько-Іллінецького макрокуща, які експлуатуються й збагачуються Глухівецьким гірничо-збагачувальним комбінатом, Турбівським каоліновим заводом, Жежелівським кар'єром та ін.; Кременчуцький ГПВ, який сформувався на базі залізорудних родовищ Кременчуцького куща та ін. Гірничопромисловими вузлами (а не районами, попри усталену в останні роки традицію), на наш погляд, слід вважати й зосередження декількох видобувних підприємств (шахт), які розробляють окремі шахтні поля у межах одного вугільного родовища (вугільні родовища, на відміну від рудних, займають порівняно значні території). Такими є Червоноградський ГПВ, у межах якого шахтним способом експлуатуються поклади вугілля Межиріченського й, частково, Забузького родовищ, Нововолинський ГПВ, шахти якого розробляють Волинське родовище. Справді, як можна вважати гірничопромисловим районом територію площею біля 180 км^2 (Червоноградський ГПВ), на якій шахтами розробляється фактично єдине родовище, коли згідно із загальноприйнятою економіко-географічною регіоналізацією район займає площу понад 3000 км^2. Цілком логічно було б співвідносити гірничопромислову регіоналізацію з економіко-географічною (рис. 1), що й пропонується [7].

Гірничопромислові райони в нашому розумінні формуються на основі відпрацювання родовищ КК, об'єднаних у райони і макрорайони (або басейни, області, згідно з геологічною регіоналізацією). Такими є, наприклад, Криворізький ГПР, сформований на базі залізорудних родовищ Криворізького макрорайону (Криворізького басейну); Керченський ГПР, утворений на основі відпрацювання залізорудних родовищ Керченського макрорайону (Керченського басейну); Нікопольський ГПР, сформований на базі марганцевих родовищ Нікопольського басейну; Побузький ГПР, підприємства якого базуються на покладах графіту і кольорових металів однойменного району; Слов'янсько-Артемівський ГПР – у межах якого розробляються поклади кам'яної солі, кам'яного вугілля, вогнетривів тощо однойменного макрорайону (у свою чергу, в гірничопромисловому районі функціонують такі гірничопромислові вузли як Слов'янський соленосний, Микитівський ртутний і бентонітових глин, Рубіжанський та ін.).

Під *гірничопромисловими зонами* розуміємо обширні гірничо-освоєні території, які спів-

падають з найбільшими таксонами економіко-географічного районування – зонами. Вони можуть охоплювати декілька промислово освоєних басейнів КК (кам'яновугільних, буровугільних, соленосних, сірчаних тощо) або гірничопромислових районів. Такими в Україні є Донецько-Слов'янська, Прикарпатська та Східно-Українська гірничопромислові зони.

Гірничопромислові агломерації входять до складу ГПР або співпадають з ними і представляють собою територіальні зосередження галузевих та багатогалузевих гірничопромислових центрів і вузлів на порівняно невеликій території [2, 3, 4]. Близьким до агломерації є *регіональний кластер* у розумінні М. Енрайта, тобто просторове скупчення взаємопов'язаних підприємств, подібних за своєю спеціалізацією ("географічна агломерація фірм, що зайняті в одній чи декількох споріднених галузях виробництва"). Власне такими ГПА можна вважати Горлівсько-Єнакіївську, Лисичансько-Рубіжанську, Торезо-Сніжнянську [3] та ін. в Донецькому і Слов'яно-Артемівському ГПР та Криворізьку, яка сформована в Криворізькому ГПР.

У територіальній структурі МСР України нами виділено чотири зони: Придніпровсько-Приазовська, Східно-Українська, Донецько-Слов'янська та Прикарпатська.

Придніпровсько-Приазовська полікомпонентна зона. Зона простягається вздовж правого берега Дніпра, в районі м. Запоріжжя продовжується на лівобережжі й досягає азовського узбережжя. Знаходиться в межах Українського щита, що й зумовило специфіку розвіданих тут родовищ КК. За переважанням та значимістю провідних корисних копалин зону можна вважати рудною. Розташована вона на території чотирьох областей: Черкаської, Кіровоградської, Дніпропетровської та Запорізької і характеризується поєднанням багатьох видів мінеральної сировини, провідними серед яких є руди заліза й марганцю, родовища яких мають міждержавне значення, а також займають перші місця за ступенем промислового освоєння. Вагоме місце в компонентній структурі зони належить родовищам бурого вугілля, рідкісних і кольорових металів, графіту, каоліну, нерудної сировини для металургії, будівельних матеріалів.

Висока концентрація родовищ КК у межах зони, значні (інколи – унікальні) запаси їх, сприятливе поєднання багатьох необхідних для розвитку металургійного виробництва видів сировини спричинили формування тут великих промислових агломерацій: Криворізької, Дніпропетровсько-Дніпродзержинської, у межах яких зосереджені гірничовидобувні, збагачувальні та металургійні підприємства.

У Придніпровсько-Приазовській зоні виділяємо Криворізький, Нікопольсько-Токмацький, Звенигородсько-Дніпропетровський макрорайони та Приазовський район (рис. 2).

Криворізький макрорайон охоплює Криворізький залізорудний басейн і Кременчуцький залізорудний район (згідно геологічною регіоналізацією) і є основним регіоном за запасами й видобутком залізних руд в Україні. Макрорайон є полікомпонентним зі значним переважанням родовищ заліза (всього 30 родовищ, з яких 17 експлуатуються). Зараз видобуток зосереджено на гірничозбагачувальних комбінатах (ГЗК) – Центральному, Інгулецькому, Південному, Новокриворізькому Північному та Криворізькому залізорудному комбінаті, ПАТ "МітталлСтіл", ТОВ "Восток-Руда", ВАТ "Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча", ВАТ "Рудник Суха Балка". За рівнем зосередженості шахт, кар'єрів та ГЗК макрорайон не має рівних у світовій практиці. На основі гірничопромислових підприємств Криворізького басейну сформувалась Криворізька гірничопромислова агломерація.

У межах макрорайону розташовані також родовища урану (Жовторіченське), нікелю (Девладівське) та алюмінію (Високопільське), нерудної сировини: талькових сланців (Валявкинське, Інгулецьке та ін.), мінеральних пігментів (сурик, вохра, мумія), декоративного каміння (джеспіліти, крокодиліт, доломітові мармури), вогнетривких глин (Саксаганське), доломіту для металургії (Фрунзенське), графіту, будівельного і скляного піску, гранітів тощо. Освоєність нерудної сировини в регіоні загалом недостатня.

Кременчуцький монокомпонентний кущ розташований на території Полтавської області, відповідає Кременчуцькому гірничорудному району (за геологічною регіоналізацією) і є північним продовженням Криворізького залізорудного басейну. У межах куща компактно розміщені шість родовищ залізних руд (з півдня на північ): Горішньоплавнівське, Лавриківське, Єристівське, Біланівське, Галещинське та Мануйлівське. На базі перших двох родовищ працює Полтавський ГЗК. Сформований Кременчуцький гірничопромисловий вузол.

Нікопольсько-Токмацький монокомпонентний макрорайон охоплює власне Придніпровський (Нікопольський) марганцеворудний

басейн, розташований на території Дніпропетровської і Запорізької областей, займаючи площу понад 5 тис. км^2. Рудна площа поділяється на окремі поклади, об'єднані в родовища: Зеленодольське, Нікопольське, Орджонікідзевське, Марганецьке, Великотокмаківське. Здійснюється розробка лише Нікопольського родовища. Східна частина родовища розробляється ВАТ "Марганецький ГЗК", західна – ВАТ "Орджонікідзевський ГЗК", загалом видобуток здійснюється на 14 шахтах і кар'єрах. Збагачення руд проводиться на чотирьох збагачувальних фабриках – Грушевська І, ІІ, Чкаловська й Олександрівська.

Рис. 2. Територіальна структура Придніпровсько-Приазовської зони

Запаси марганцевих руд макрорайону мають міжнародне значення, експорт сировини здійснюється у Росію, Чехію і Словаччину. На базі марганцевих родовищ сформувався Нікопольський гірничопромисловий вузол. Перспективи макрорайону пов'язуються з майбутнім освоєнням найбільшого в світі за запасами марганцю Великотокмаківського родовища.

Інші мінеральні ресурси макрорайону (будівельні матеріали) мають місцеве значення.

Звенигородсько-Дніпропетровський полікомпонентний макрорайон охоплює основну площу поширення буровугільних родовищ Дніпровського басейну в межах Черкаської, Кіровоградської та Дніпропетровської областей. Провідними корисними копалинами макрорайону є буре вугілля, титан, нікель-кобальт, уран, золото, рідкісні землі, графіт, бентонітові глини, каоліни, нерудна сировина для металургії, поширені також будівельні матеріали (цементна, крем'яна, керамзитова сировина, облицювальне і будівельне каміння).

У межах макрорайону виділяємо Олександрійський полікомпонентний район, Верхньодніпровський та Синельниківський макрокущі.

В *Олександрійському районі* переважають буровугільні родовища, які на даний час не розробляються. Східний ГЗК експлуатує два уранових родовища – Ватутінське і Мічурінське, створюється гірничовидобувний комплекс на базі унікального за запасами Новоконстянтинівського родовища; ТзОВ "Дашуківські бетоніти" розробляє велике Черкаське родовище бентонітових глин міждержавного значення; з двох великих родовищ вторинних каолінів – ВАТ "Ватутінський комбінат вогнетривів" розробляє Мурзинське родовище; експлуатуються численні родовища будівельних матеріалів (зокрема, наприклад, облицювальних гранітів – Капустинське, Богуславське, крем'яної сировини – Коноплянське та ін.). Підготовлене до експлуатації Балахівське родовище графіту.

Верхньодніпровський макрокущ об'єднує групу родовищ бурого вугілля (не розробляються), титану, нікелю, талько-магнезиту, вогнетривких глин, пісків формувальних та ін. На базі унікального за запасами комплексного Малишівського розсипного родовища титан-цирконієвих руд працює Вільногірський гірничо-металургійний комбінат, який поставляє сировину Запорізькому титано-магнієвому комбінату й, окрім того, розробляє на родовищі високоглиноземну сировину (дистен-силіманітові руди) й піски фомувальні. Розвідані у межах макрокуща промислові поклади нікель-кобальтових руд (Сухохутірське, Девладівське родовища), талько-магнезиту (Правдинське) на даний час не освоєні. Розробляються родовища облицювальних гранітів – Кудашівське, Бовтиське. Промислове освоєння родовищ макрокуща стало базою для розвитку однойменного

гірничопромислового вузла.

Синельниківський макрокущ розташований на південний схід від Дніпропетровська у межах Середньопридніпровського мегаблоку Українського щита й нараховує більше десятка родовищ КК, з них три родовища золота (Сергіївське, Балка Золота, Південне), урану (Сурське), бурого вугілля (Павлівське, Синельниківське), каолінів первинних (Біляївське), флюсових вапняків (Дніпропетровське), вогнетривких глин (Первозванівське), пісків формувальних (Хорошівське, Сухачівське, Таромське), облицювальних гранітів (Янцівське) та ін. Майже всі перераховані родовища на даний час не розробляються, за виключенням покладів облицювального каміння та каоліну (Біляївський збагачувальний комбінат розробляє запаси однойменного родовища).

Приазовський район генетично приурочений до Приазовського мегаблоку Українського щита, що й зумовило специфіку сформованих тут родовищ КК. Провідною мінеральною сировиною в районі є руди заліза, урану, рідкісних земель, графіту, каолінів, вогнетривів. У межах району більш-менш чітко виділяються Пологівсько-Гуляйпільський макрокущ та Білозерський кущ.

Пологівсько-Гуляйпільський макрокущ розміщений на південний схід від м. Запоріжжя й налічує також більше десятка родовищ основних КК – заліза (Васинівське, Гуляйпільське), каолінів вторинних (Пологівське-2), пісків формувальних (Пологівське, Оріхівське), глини вогнетривкої (Пологівське-1), бурого вугілля (Оріхівське-1), апатитів і рідкісноземельних металів (Новополтавське), польового шпату (Балка Великого Табору), опок (Новосеменівське), скляних пісків та ін. ЗАТ Гірничодобувна компанія "Мінерал" та ТзОВ Пологівський хімічний завод "Коагулянт" розробляють родовища каоліну, вогнетривких глин та формувальних пісків макрокуща й забезпечують сировиною металургійні підприємства Придніпров'я і Донбасу. ВАТ "Оріхівський кар'єр" розробляє однойменне родовище формувальних пісків. З будівельної сировини слід відзначити чотири компактно розташовані родовища скляних пісків, з яких одне експлуатується ТзОВ "Каолін-Азов", розробляються також поклади будівельного каміння (граніти), піску, суглинків тощо.

Білозерський монокомпонентний кущ розміщений дещо відособлено на південь від району. Основною мінеральною сировиною куща є залізні руди трьох родовищ – Північнобілозерського, Південнобілозерського та Переверзівського, з яких розробляється тільки друге. На базі родовища діє Запорізький залізорудний комбінат, який щорічно видобуває до 3 млн. т багатих залізних руд, що не потребують збагачення. За промисловим потенціалом Білозерський кущ є найперспективнішим після Криворізького басейну в Україні. З інших КК в межах куща розвідані поклади пісків будівельних та цегельно-черепичної сировини.

Донецько-Слов'янська полікомпонентна зона розташована у межах Донецької, Луганської та, частково, Дніпропетровської областей й приурочена до герцинід Донецької складчастої споруди та відкладів Дніпровсько-Донецької западини. Зона поділяється на два макрорайони: Донецький і Слов'янсько-Артемівський (рис. 3).

Рис. 3. Територіальна структура Донецько-Слов'янської зони

Загалом, у межах зони дуже щільно зосереджена велика кількість родовищ комплексоформуючих корисних копалин міждержавного і загальнодержавного значення, при цьому дея-

кі з них (кам'яне вугілля, кам'яна сіль) характеризуються басейновим типом поширення. Унікальне поєднання різних видів паливно-енергетичної, гірничо-хімічної, технологічної, нерудної сировини для металургії та будівельної сировини зумовило формування тут комплексу видобувних, збагачувальних та переробних підприємств паливно-енергетичного, металургійного, хімічного та будівельного спрямування. Як наслідок, у межах Донбасу утворилися промислові агломерації: Донецько-Макіївська, Стаханово-Алчевська, Горлівсько-Єнакіївська та промислові вузли: Луганський, Красноармійський, Селідовський, Торезо-Сніжнянський, Ровеньківський, Докучаєвський, Краснолуцько-Антрацитівський, Амвросіївський, Лисичансько-Рубіжанський, Краматорсько-Костянтинівський, Артемівський [5].

Донецький макрорайон. Родовища макрорайону концентруються у межах Донецької та, частково, Дніпропетровської областей. Головними КК міждержавного та загальнодержавного значення тут виступають кам'яне вугілля, вогнетриви, флюсова і цементна сировина.

Монокомпонентний *Павлоградсько-Петропавлівський кущ*, розташований в західній частині макрорайону, охоплює родовища кам'яного вугілля Західного Донбасу й на його базі сформувався однойменний гірничопромисловий вузол загальнодержавного значення.

У південній частині Донецького макрорайону досить чітко виділяється *Докучаєвський полікомпонентний макрокущ*, який включає компактно розташовані родовища (окрім, звичайно, кам'яновугільних) флюсових вапняків, доломітів і вогнетривів. Тут зокрема Комсомольським рудоуправлінням, яке належить Маріупольському металургійному комбінату імені Ілліча, розробляються багаті поклади флюсових вапняків (чотири родовища), ВАТ "Докучаєвський флюсо-доломітовий комбінат" розробляє доломіти Оленівського, Стильського і Новотроїцького родовищ, ВАТ "Великоанадольський вогнетривний комбінат", ТзОВ "Донбаскераміка" розробляють поклади первинних і вторинних каолінів (Богородицьке і Володимирівське). Окрім того, в межах макрокуща знаходяться родовища вогнетривких глин (Затишанське), глиноземної сировини (Калініно-Шевченківське), рідкісних металів (Мазурівське) та ін., які на даний час не освоєні, численні поклади будівельної сировини (скляних пісків, опок тощо).

Невеликий монокомпонентний *Амвросіївський кущ* включає в основному родовища цементної сировини (мергелі, крейда, глини – всього 5 родовищ), які дуже компактно розташовані й розробляються ВАТ "Донцемент". На базі родовищ Докучаєвського макрокуща й Амвросіївського куща сформувалися однойменні гірничопромислові вузли.

Слов'янсько-Артемівський макрорайон знаходиться у північно-західній частині Донбасу на території (частково) Донецької, Луганської та Харківської областей. Макрорайон характеризується унікальним поєднанням багатьох комплексних КК міждержавного і загальнодержавного значення, причому фактично рівноцінних. Більшість з них є базовими для формування різноманітних поєднань промислових підприємств: видобувних, переробних, гірничохімічних, утворюючи територіально-виробничі комплекси мінерально-сировинної орієнтації. Насамперед це поклади таких КК як кам'яне вугілля, кам'яна сіль, вогнетриви, цементна сировина, ступінь освоєння яких достатньо високий. Окрім того, тут компактно розташовані багаті родовища ртуті, урану, гіпсу, фосфоритів, пісків формувальних, доломітів, крейди для соди, вохри, бурого вугілля, ступінь освоєння яких недостатній.

На базі вогнетривких глин *Часів-Ярського макрокуща* (14 родовищ, з яких 10 розробляються) функціонують такі видобувні підприємства як ВАТ "Веско", ЗАТ "Часів-Ярський вогнетривний комбінат", ЗАТ "Курдюмівський завод кислотних виробів", ВАТ "Дружківське рудоуправління", ЗАТ "Вогнетривнеруд", ЗАТ "Південно-Октябрські глини", ЗАТ "Глини Донбасу", Красногорівський та Кіндратівський вогнетривні заводи та ін. Сировина поставляється на понад 200 підприємств України, країн СНД, Великобританії, Італії та ін.

Сировину (крейда, глини) Краматорського комплексного родовища використовує Краматорський цементно-шиферний завод "Пушка".

Родовища формувальних пісків (Гусарівське, Бантишівське, Часів-Ярське – всього 5 родовищ) розробляють Гусарівський ГЗК формувальних матеріалів, Часів-Ярський вогнетривний комбінат, Дружківське рудоуправління, продукція яких надходить на машинобудівні та металургійні підприємства України та експортується.

Родовища гіпсів (11 родовищ) Артемівське, Східнопокровське, Михайлівське та ін. розробляються в основному підприємствами німецької будівельної фірми Knauf та французької фірми Lafarge, які випускають будівельні суміші, щебінь гіпсовий, гіпс фасований та іншу

продукцію, а також забезпечують сировиною будівельні, керамічні, фарфорові, шиферні та цементні заводи України. В перспективі – освоєння інвестиційних проектів щодо розвитку гірничо-виробничих комплексів з промисловою розробкою Східно-Відрадівського та Зайцевського-2 родовищ гіпсу.

Великі родовища кам'яної солі Новокарфагенське, Слов'янське та Артемівське розробляються 5 шахтами ДП "Артемсіль", ДП Слов'янська солевидобувна компанія та Лисичанським содовим заводом (Новокарфагенське). Для потреб содового виробництва розробляються також 2 родовища крейди.

Микитівське ртутне поле (7 родовищ) ще донедавна (до 1995 року) інтенсивно розроблялось Микитівським ртутним комбінатом. Зараз законсервоване.

Недостатньо освоєними мінеральними ресурсами в межах макрорайону слід вважати поклади урану (Краснооскольське родовище), бурого вугілля (велике Новодмитрівське родовище), фосфоритів, доломітів, вохри та ін.

Виділяють також *Рубіжанський полікомпонетний макрокущ* та *Ровеньківський монокомпонентний кущ* [5]. До складу першого входять родовища кам'яного вугілля, природного газу та будівельної сировини місцевого значення.

На базі охарактеризованих територіальних поєднань мінеральної сировини в регіоні сформувались вище згадувані гірничопромислові вузли: Краматорсько-Костянтинівський, Артемівський, Лисичансько-Рубіжанський, Ровеньківський.

Ми виокремлюєм *Луганський полікомпонентний кущ,* який складають розвідані родовища газу й газоконденсату (15 родовищ), що простягаються лінійно північніше Луганська від границі з Російською Федерацією на північний захід майже до Лисичанська, а також кам'яновугільні родовища.

Східно-Українська полікомпонентна зона розташована на лівобережжі Дніпра й простягається по території п'яти областей: Чернігівської, Сумської, Полтавської, Харківської і, частково, Дніпропетровської. Зона приурочена до Дніпровсько-Донецької западини і характеризується різким переважанням нафтових і газових родовищ над покладами нерудних корисних копалин. Її площа сягає 78 тис. км^2, загальна кількість нафтових і газових родовищ – понад 430. При цьому спостерігається певна закономірність у їх територіальному зосередженні – в північній частині зони (Чернігівська область) розвідана значна кількість нафтових родовищ з великим вмістом розчиненого газу, у напрямку на південний схід нафтові родовища заміщуються газоконденсатними та газовими. Освоєність нафтогазових родовищ зони дуже висока – вони давно експлуатуються і багато з них уже вичерпали запаси. На базі нафтових родовищ зони працюють нафтопереробні і газопереробні заводи: Кременчуцький НПЗ, Яблунівський, Гнідинцівський, Качанівський ГПЗ.

У межах зони виділяємо два макрорайони: Шебелинсько-Охтирський та Роменсько-Прилуцький, в останніх виділяються кущі (рис. 4).

Рис. 4. Територіальна структура Східно-Української зони

Шебелинсько-Охтирський полікомпонентний макрорайон знаходиться на півдні зони у межах Харківської, Дніпропетровської, Полтавської та, частково, Сумської областей. Кущі, які його формують є переважно монокомпонентними і представлені родовищами газу й газоконденсату, рідше, на півночі макрорайону – нафти. Так, у Харківській області

розвідано 45 родовищ нафти й 45 родовищ газу, в Полтавській – 30 родовищ нафти й 70 родовищ газу. Головними родовищами з видобутку газу є Шебелинське, Єфремівське, Західно-Хрестищенське, Медведівське, Мелихівське та ін. Серед інших корисних копалин макрорайону – багаті поклади кам'яної солі (Єфремівське), крейди (Шебелинське та ін.), скляних пісків (Берестовеньківське, Новоселівське та ін.), бішофіту (Полтавське), мінеральних пігментів, будівельних матеріалів (пісок будівельний, цегельно-черепична, керамзитова сировина тощо). На базі мінеральних вод Миргородського родовища функціонує однойменний курорт загальнодержавного рівня. Переробку газу й газоконденсату здійснює Шебелинський газопереробний завод.

Дещо відособлене положення в межах макрорайону займає *Перещепинський кущ,* розташований у Новомосковському районі Дніпропетровської області й складений в основному газовими й газоконденсатними родовищами (Перещепинське, Левенцівське, Михайлівське та ін., всього понад 2 десятки родовищ), освоєння яких матиме вплив на паливний баланс Придніпров'я. У межах куща відомі також поклади вогнетривкої сировини, яка не розробляється.

Роменсько-Прилуцький макрорайон займає північну частину зони (територія Чернігівської, Сумської та Полтавської областей) й нараховує тільки в Чернігівській області 30 родовищ нафти і конденсату і 40 родовищ газу, значна кількість родовищ зосереджена у південно-західній частині Сумщини та північному заході Полтавщини. Найбільш вагомими за обсягами видобутку нафти є родовища Лелявківське, Гнідинцівське, Анастасівське, Глинсько-Розбишівське, Качанівське, які дали понад 70% нафти, добутої в Дніпровсько-Донецькій западині й стали базовими для розвитку нафтодобувної промисловості України. Окрім нафтових і газових родовищ у межах макрорайону відомі поклади бурого вугілля (Сула-Удайське родовище), кам'яної солі (Роменське), бішофіту (Новоподільське), будівельної сировини.

Переробка газу здійснюється на Яблунівському, Качанівському та Гнідинцівському газопереробних заводах.

У північних кущах (*Прилуцькому, Ічнянському*) різко переважають нафтові й нафтогазоконденсатні родовища.

Освоєння нафтогазових родовищ макрорайону спричинило формування Прилуцького ГПВ, який спеціалізується на видобуванні нафти.

Прикарпатська зона розташована у межах Львівської та Івано-Франківської областей й територіально пов'язана з Передкарпатським крайовим прогином. Зона об'єднує декілька значних територіальних зосереджень родовищ КК (згідно з геологічною регіоналізацією): Передкарпатську нафтогазоносну область, Передкарпатський сірконосний басейн, Передкарпатський калієносний басейн, Дністровський гіпсоносний район та ін. Таким чином, зона – полікомпонентна, з високим рівнем концентрації та освоєності родовищ переважно міждержавного та загальнодержавного значення. Для неї характерна кущова форма територіального поширення родовищ КК. Зокрема виділяються такі макрокущі як: Бориславсько-Стебницький, Долинсько-Калуський; кущі: Яворівський, Роздольський, Миколаївсько-Пустомитівський, Надвірнянський, Більче-Волицький та Старосамбірський (рис. 5).

Часто на базі кущів внаслідок інтенсивної гірничовидобувної та переробної діяльності формуються ГПВ: Яворівський сірчаний, Роздольський сірчаний, Бориславський нафтово-озокеритовий, Миколаївський цементний, Стебницький соленосний.

Долинсько-Калуський полікомпонентний макрокущ включає нафтові родовища (понад 14), більшість з яких уже відпрацьовані і зараз не розробляються: Долинське (розробляється), Струтинське, Рожнятівське, Ріпнянське, Луквинське, Верхньо-Вільхівське та ін., а також родовища кам'яної солі (Долинське і Болехівське), на базі яких працював Долинський солеви-варювальний комбінат, що об'єднував два заводи – Долинський і Болехівський. Останні розробляли родовища природних розсолів. Зараз виробництво призупинене. Призупинено також розробку двох груп зближених родовищ калійних і калій-магнієвих солей: Калуш-Голинської (3 родовища) і Марково-Росільнянської (5 родовищ), а також 5 відокремлених покладів (Тростянецького, Кадобна та ін.). З 1967 по 2005 р.р. функціонувало ВАТ "Оріана" (пізніше – "Калійний завод", до складу якого входили 2 шахти, кар'єри, сульфатна фабрика та фабрика грануляції). Відомі також поклади озокериту (2 родовища), які на даний час не розробляються.

На основі родовищ макрокуща ще донедавна повнокровно функціонував потужний ТВК мінерально-сировинної орієнтації, який включав підприємства нафтовидобувні, нафтохімічні, органічного синтезу, виробництва мінера-

льних добрив, кухонної і технічної солі тощо. Зараз на місцевій сировині працюють Долинський газопереробний завод, Долинський солекомбінат, ТзОВ "Карпатнафтохім" у Калуші.

Рис. 5. Територіальна структура Прикарпатської зони

Бориславсько-Стебницький макрокущ подібний за компонентним складом мінеральної сировини й характером спеціалізації гірничопромислового виробництва до вищеохарактеризованого. Знаходиться на території Львівської області. Тут зосереджені нафтогазоконденсатні родовища – Бориславське, Східницьке (обидва розробляються), Орів-Уличнянське, Янківське та ін. – всього 14 родовищ, на базі яких сформувався Бориславський нафтопромисловий вузол. Більшість нафтогазоносних родовищ пов'язані з соленосними відкладами, які перекривають нафтоносні породи (Стебницький соленосний вузол, який включає Стебницьке, Доброгостівське, Дрогобицьке родовища калійних і натрієвих солей).

На межі XIX і XX століть діяло багато різних за потужністю нафтопереробних заводів, а також озокеритові копальні Борислава. З 1996 року видобуток озокериту припинено, видобуток нафти продовжується й зараз.

Стебницький ГПВ сформувався на базі сольових покладів 15 родовищ у Львівській області – тут діяло ДГХП "Полімінерал" (шахти, рудники, збагачувальна фабрика). Зараз виробництво у Стебнику законсервоване.

У межах макрокуща розвідано низку родовищ мінеральних вод (Трускавецьке, Східницьке), на основі експлуатації яких функціонують відомі курорти, сформувався Трускавецько-Східницький курортно-рекреаційний вузол.

Два кущові скупчення родовищ КК – Роздільське і Яворівське розташовані у межах Передкарпатського сірконосного басейну. *Роздільський кущ* включає Роздільське, Подорожненське, Любінське і Тейсарівське сірчані родовища. На базі перших двох родовищ донедавна працювало Роздільське ДГХП "Сірка" (видобувні роботи припинено у 2000 році), сформувався Роздільський ГПВ. *Яворівський кущ*, розташований на північному заході басейну, включає Язівське й Немирівське сірчані родовища, а також поклади нафти (Коханівське), природного газу (Свидницьке, Ретичинське, Коханівське, Вишнянське), будівельних матеріалів. На основі сірчаних родовищ куща до 2001 року функціонувало Яворівське ДГХП "Сірка" й відповідний гірничопромисловий вузол із сірчаною спеціалізацією.

Більче-Волицький кущ приурочений до Більче-Волицького нафтогазоносного району й розташований у Львівській області. Складений в основному газовими і газоконденсатними родовищами (біля 3 десятків), з яких деякі розробляються. Включає також поклади торфу, цегельно-черепичної сировини. Найбільші родовища куща (із запасами газу понад 10 млрд. $м^3$) – Залужанське і Летнянське.

Миколаївсько-Пустомитівський кущ площею понад 1000 $км^2$ розташований на території однойменних районів Львівщини. Тут спостерігається дуже щільне зосередження покладів передусім будівельної сировини: цементної (Добрянське, Розвадівське, Кагуєвське, Пісківське – вапняки, опоки, глини), піщаної (Великоглібовицьке), гіпсової (Дністровський гіпсоносний район), цегельно-черепичної, бутовощебеневої, вапняної, а також торфу (загалом понад 2 десятки родовищ). На базі родовищ куща функціонує комбінат "Миколаївцемент", численні кар'єри будівельної сировини. Гірни-

чодобувні та переробні підприємства куща можна розглядати як Миколаївський ГПВ.

Старосамбірський кущ (Львівська область) сформований нафтовими родовищами: Стрільбицьким, Старосамбірським, Південно-монастирецьким та ін. (всього 5 родовищ) й покладами будівельної сировини.

Надвірнянський кущ розташований в Івано-Франківській області. Його основу становлять нафтові, нафтогазоконденсатні й газоконденсатні родовища, які складають південну частину Бориславсько-Покутського нафтогазоносного району (всього 10 родовищ) – Пнівське, Гвіздецьке, Монастирчанське, Битків-Бабчинське та ін. У межах куща відомі також поклади озокериту (Старунське і Дзвиняцьке), менілітових сланців. На сировині родовищ куща працює Надвірнянський нафтопереробний завод.

Наслідком освоєння родовищ КК Прикарпатської зони стало формування великого територіально-промислового комплексу мінерально-сировинної орієнтації – Прикарпатської гірничопромислової зони.

Нижче подано коротку характеристику територіальних поєднань мінеральних ресурсів України, які не ввійшли до складу охарактеризованих зон, займаючи дещо відособлене розташування.

Закарпатський макрорайон охоплює територію Закарпатської області (понад 12 тис. км^2) і генетично приурочений до структур Закарпатського внутрішнього прогину та, частково, Карпатської складчастої області. Складається з декількох кущів (рис. 6).

Берегово-Біганський полікомпонентний кущ складають родовища кольорових металів Берегово-Біганського рудного району. Сюди належить Квасівське родовище срібла, Мужієвське золото-поліметалічне, Біганське баритполіметалічне (із золотом), Берегівське поліметалічне та Куклянське золото-поліметалічне родовища. Усі родовища на даний час не освоюються. Окрім того, серед корисних копалин куща слід назвати алуніти (алюмінієва сировина), барити, мінеральні води, скляну сировину (Ардівське родовище), природні сорбенти (3 родовища перлітів), каоліни та ін. Зважаючи на дефіцитність представленої у кущі сировини, більшість родовищ куща мають добрі перспективи освоєння уже в недалекому майбутньому.

Рис. 6. Територіальна структура Закарпатського макрорайону

Рахівсько-Солотвинський полікомпонентний кущ розташований в південно-східній частині макрорайону і складений родовищами кам'яної солі (Солотвинське), доломітів (Кузинське та ін.), облицювального каміння (мармури Трибушанського родовища, туфи), золота (Сауляк), природного газу, глин, мінеральних вод (Рахівське, Богданське, Кобилецько-Полянське та ін.). На базі Солотвинського родовища кам'яної солі функціонував Солотвинський гірничопромисловий центр, зараз тут – рекреаційний центр (підземна алергологічна лікарня та ін.).

Ужгородський кущ складений в основному родовищами будівельних матеріалів (пісок будівельний, андезит, андезито-базальт, глини) та мінеральних вод (Ужгородське та ін.).

Мукачівський кущ представлений покладами тугоплавких глин (Мукачівське – розробляється), андезитів, глин та мінеральних вод (Мукачівське, Латорицьке та ін.).

Іршавський кущ включає 3 родовища бурого вугілля, одне з яких (Ільницьке) частково розробляється, будівельних матеріалів (вапняків, андезитів, туфів, глин), а також бентонітів (Ільницьке) та мінеральних вод (Іршавське та ін.).

Хустсько-Вишківський кущ сформований з родовищ цеолітів та ртуті Вишківського геологорудного району, а також будівельних матеріалів (андезиту, андезито-базальту, туфів, глини), мінеральних пігментів, бентонітів, мінеральних вод (Шаянське, Велятинське та ін.). На базі шаянських мінеральних вод функціонує однойменний курортно-рекреаційний центр, ДП "Сокирницький цеолітовий завод"

та ТзОВ "Закарпатський цеолітовий завод" розробляють унікальні поклади цеолітів (Сокирницьке і Саригич).

Львівсько-Волинський макрорайон охоплює територію Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну (біля 10 тис. км^2) і включає родовища кам'яного вугілля: Волинське, Забузьке, Межиріченське, Буське, Тяглівське і Любельське, природного газу (Великомостівське) та будівельних матеріалів. На основі відпрацювання запасів вугільних родовищ макрорайону сформувався однойменний гірничопромисловий район, який включає два гірничопромислові вузли – Волинський, в межах якого функціонують 4 шахти та Червоноградський (10 шахт і Червоноградська гірничозбагачувальна фабрика). Південно-Західний вугленосний район (Тяглівське і Любельське родовища) перспективний для відкриття нових копалень.

Подільський макрорайон виокремлено як такий**,** що охоплює компактно розташовані родовища КК трьох подільських областей: Тернопільської, Хмельницької і Вінницької й приурочений до західного схилу Українського щита. Макрорайон розділено на 6 субрайонів, під якими розуміємо територіальні структури близькі до районів, площею часто понад 3000 км^2, зі значною кількістю родовищ, які споріднені приуроченістю до певних стратиграфічних горизонтів та розташовані у межах окремих структурно-геоморфологічних районів (наприклад, Хмельницький субрайон територіально майже співпадає із Східно-Подільською структурно-пластовою рівниною). Таким чином, в основу виділення мінерально-сировинних субрайонів покладено два основних принципи: історико-геологічний і територіальний (територіальної цілісності). Територіальна структура МСР Подільського макрорайону детально охарактеризована автором в роботі [6], тому за браком місця тут не подається.

Керченський макрорайон розташований на території Керченського півострова. Основу його становлять родовища бурих залізняків Керченського залізорудного басейну (понад 8 родовищ з балансовими запасами), які на даний час не експлуатуються. У макрорайоні компактно розташовані також родовища вапняків флюсових (3 родовища), розробка яких теж призупинена, нафти і газу (всього біля 15 родовищ і ще 4 родовища у прилеглій акваторії Азовського моря), які також не розробляються, скляної, керамзитової сировини, каміння пиляльного (6 родовищ), фосфатвмісних залізних руд. На базі родовищ макрорайону сформувався Керченський гірничопромисловий район, більшість гірничих підприємств якого зараз законсервовані. Перспективи району пов'язуються з будівництвом цементного заводу на базі Комиш-Бурунського комбінату, який буде розробляти Краснопартизанське родовище вапняків, відновлення видобування залізних руд, газових родовищ прилеглих акваторій Азовського моря та ін.

Кримський макрорайон охоплює переважно західну частину Кримського півострова й простягається від Сивашу до Севастополя. Генетично приурочений до структур Причорноморської крейдово-палеогенової западини, Скіфської плити та, частково, Гірського Криму. Включає такі територіальні поднання родовищ КК як Сиваський мінерально-сировинний район, Сімферополь-Севастопольський та Сасик-Журавлівський макрокущі й Тарханкутський кущ.

Сиваський мінерально-сировинний район охоплює акваторію затоки Сиваш та прилеглі території. У ньому зосереджені запаси самосадних солей натрію, магнію, брому, бору, йоду, а також термальних вод (родовища "Гаряче джерело" і Північно-Сиваське в Херсонській області). Видобуток й переробку солей району здійснюють ВАТ "Кримський содовий завод", Красноперекопське ВАТ "Бром". Експлуатацію й переробку єдиного в Україні промислового родовища йодних вод – Північно-Сиваського – могло б розпочати сакське ВАТ НВО "Йодобром" – монопольний виробник йодопродукції в Україні, яке працює на імпортних поставках йоду-сирцю в основному з Російської Федерації. На базі експлуатації й переробки сольових ресурсів району сформувався Красноперекопський гірничопромисловий вузол.

Сімферополь-Севастопольський макрокущ включає відповідні кущі – *Сімферопольський* та *Севастопольський,* в яких зосереджені переважно поклади сировини для будівельних матеріалів. Основною сировиною макрокуща є вапняки крейдового, палеогенового та неогенового віку. Флюсові вапняки відомі у Севастопольському районі й інтенсивно розробляються (Кадиківське, Псилераське) Балаклавським рудоуправлінням. Пиляльні вапняки утворюють родовища в обох кущах (Скелясте, Альминсько-Бодрацьке, Інкерманське та ін., всього 8 великих родовищ), активно експлуатуються і є сировиною міждержавного значення. Окрім того, відомі родовища вапняків для вап-

на, цементної сировини (мергелі), керамзитової сировини, крейди для соди, бентонітових глин тощо. Розробку родовищ ведуть Бахчисарайський комбінат "Будіндустрія", ЗАТ "Інкерманбудм", ВАТ "Альминський ЗБМ", об'єднане кар'єроуправління "Южное", інші комерційні структури. На базі родовищ будівельної та флюсової сировини кущів сформувалися однойменні гірничопромислові вузли.

Сасик-Журавлівський макрокущ розташований в основному на території Євпаторійського і Первомайського районів АР Крим. Основною мінеральною сировиною макрокуща, яка визначає його спеціалізацію, є пиляльні вапняки (понад 3 десятки родовищ, які інтенсивно розробляються). Окрім того, тут розвідані поклади вапняків флюсових та для випалювання вапна (Євпаторійське родовище, яке розробляється Євпаторійським ЖДМ та ЗАО "Сакський завод БМ"), кухонної солі (Сасик-Сиваське родовище ропи розробляється кооперативом "Галіт"), термальних мінеральних вод (Сакське і Євпаторійське родовища), лікувальних грязей (Сакське). На основі поєднання кліматологічних чинників та мінеральних вод і грязей функціонує Сакське-Євпаторійський курортно-рекреаційний вузол. Інтенсивні розробки покладів пиляльних вапняків кар'єрним способом (ВАТ "Кримінвестбуд", МП "Север", ПП "Бджілка", ЗАТ "Сакський ЗБМ", ТзОВ "Таврія", АТ "Леон" та ін.) спричинили формування гірничопромислового вузла з виразною спеціалізацією будівельного спрямування.

Тарханкутський монокомпонентний кущ знаходиться на території Чорноморського району АР Крим і складений в основному родовищами природного газу й газоконденсату (біля 10 родовищ, переважно дрібних). Відомі також невеликі поклади пиляльного каміння (біля 10 родовищ, деякі з яких розробляються).

У межах Житомирської області виділяється ***Житомирський мінерально-сировинний район,*** який включає три зосередження родовищ КК: Коростенський макрокущ, Житомирсько-Коростишівський та Овруцький кущі.

Коростенський макрокущ приурочений до інтрузивних порід Коростенського плутона і характеризується дуже щільним, компактним зосередженням численних родовищ облицювального каміння (граніти, габро, лабрадорити), каменесамоцвітної сировини (Волинське родовище п'єзокварцу), каолінів лужних й титану (Іршанська група розсипів, Стремигородське комплексне родовище). Макрокущ сформувався на базі виокремлюваних геологами трьох гірничорудних районів: Іршанського титан-апатитового, Коростенського – сировини для будматеріалів і Володар-Волинського – п'єзокварцу. На даний час облицювальне каміння розробляється кар'єрним способом підприємствами ЗАТ "Головинський кар'єр" (граніт), українсько-іспанським підприємством "Іскор" (габро), ПМП "Полісся" (габро), ТзОВ "Граніт-інвест" (габро), ТзОВ "Лабрадорит" (лабрадорит), ЗАТ "Петроімпекс" (лабрадорит), СП "Граніт" (габро) та ін., які експлуатують десятки родовищ.

Іршанська група розсипних родовищ нараховує 14 покладів, які розробляються Іршанським ГЗК. Останній відвантажує продукцію (ільменітовий концентрат) ВАТ "Сумихімпром", ЗАТ "Кримський титан", а також експортує її у Росію, Чехію і США. Корінні родовища титану Стремигородське і Федорівське готуються до розробки.

Коштовне каміння (топаз, берил) і п'єзокварц Волинського родовища розробляються орендним підприємством "Кварцсамоцвіти" кар'єрним і шахтним способом.

Житомир-Коростишівський полікомпонентний кущ розташований на південь від Коростенського макрокуща і складений родовищами облицювального каміння (граніти, габро), скляних і будівельних пісків, пегматитів, бурого вугілля, цегельно-черепичної сировини, мінеральних вод. Буровугільні розрізи (Андрусівський і Коростишівський) на даний час закриті. Розробляються родовища облицювального і будівельного каміння – Негребівське, Покостівське, Райківське та ін. (ВАТ "Коростишівський гранітний кар'єр", ВАТ "Коростишівський кар'єр", ТзОВ "Коростишівська каменедобувна компанія", ТзОВ "Промграніт" та ін.), скляної сировини (пегматити Грузлівецького родовища), пісків будівельних, цегельно-черепичної сировини.

Овруцький полікомпонентний кущ розміщений на півночі Українського щита і складений родовищами міждержавного і загальнодержавного значення: кварцитів (сировини для вогнетривів), тальково-пірофілітових сланців, облицювального і будівельного каміння (граніти), піску будівельного, а також покладами сировини місцевого значення – торфу. Кварцити для динасу і феросплавів на Овруцькому і Товкачівському родовищах розробляються ВАТ ДППК "Товкачівський" і ВАТ Овруцький ГЗК "Кварцит". Із двох родовищ пірофілітових сланців епізодично розробляється Нагірянське – для потреб металургії, для експлуатації Ку-

р'янівського родовища підготовлена шахта. Періодично розробляються поклади торфу, а також гранітів, пісків будівельних.

На базі експлуатації родовищ Житомирського мінерально-сировинного району сформувався однойменний гірничопромисловий район з декількома вузлами: Іршанським, Коростенським, Коростишівсько-Житомирським, які спеціалізуються в основному на видобуванні й переробці сировини для будівництва (Коростенський щебзавод, Ушицький комбінат будівельних матеріалів, ЗАТ "Коростишівський залізобетон", численні кар'єри, підприємства з обробки декоративного каміння тощо), а також сировини для металургії (видобування й збагачення титану, вогнетривів та ін.).

Побузький полікомпонентний район розташований в основному на території двох областей – Кіровоградської та Миколаївської і приурочений до південно-західної окраїни Українського щита. В районі зосереджені родовища КК міждержавного та загальнодержавного значення: графіту, нікелю й кобальту, первинних каолінів, абразивів, марганцю, хрому, рідкісних земель та облицювального каміння. В його межах розташовані два гірничорудні райони – Заваллівський графітовий і Побузький нікелевий. В першому розробляється багате Заваллівське родовище графіту (ВАТ "Заваллівський графітовий комбінат", який попутно добуває абразивну сировину – гранати), на базі комплексних родовищ (Капітанівське, Липовеньківське та ін.) другого працює ТзОВ "Побузький феронікелевий комбінат" з переробки хрому та нікелю, що використовуються для виробництва феронікелевих концентратів. Потенціал родовищ освоюється лише частково, хоча майже всі внутрішні потреби України в нікелі й кобальті задовольняються за рахунок імпорту сировини.

У районі фактично сформований Побузький гірничопромисловий район зі спеціалізацією – видобування й переробка кольорових металів та технологічної сировини.

Одеський полікомпонентний кущ розташований на північ та північний схід від Одеси і складений головним чином родовищами вапняків пиляльних (понад 2 десятки дуже компактно зосереджених родовищ, 9 з яких на даний час експлуатуються). Характерною особливістю розробок пиляльного каміння в Одеській області є підземний спосіб його видобування (одеські катакомби). Зараз працюють 4 шахти Одеського шахтоуправління, розробки здійснює також ЗАТ "Главанбудматеріали" та ін. Розробляються також поклади керамзитової сировини (4 родовища), вапняків для вапна, цементної сировини (Єлизаветинське родовище розробляє завод "Одеса-цемент"). У межах куща відомі також численні родовища мінеральних вод, на базі яких функціонують здравниці. На основі розробок родовищ куща сформований гірничопромисловий вузол із будівельною спеціалізацією.

В Одеській області відомий ще один невеликий монокомпонентний кущ (***Олексіївський***) в Красноокнянському районі, який включає 6 родовищ пиляльних вапняків.

На північний схід від Одеського куща в Миколаївській області знаходиться ***Михайлівський монокомпонентний кущ***, основу якого також складають головним чином родовища пиляльних вапняків (15 родовищ, 4 з яких розробляються), а також вапняків для вапна (5 родовищ, які не розробляються), цементної сировини (Григорівське родовище розробляє ВАТ "Югцемент").

Невеликий ***Клесівський кущ*,** складений в основному родовищами облицювального каміння (граніти, габро), розташований на півночі Рівненської області. Тут розробляються родовища Клесівське, Ясногірське, Осмолинське, Кисорицьке та ін. У межах куща відомі 3 балансові родовища бурштину – Клесівське, Вільне та Володимирець Східний, з яких перше розробляється ДП "Бурштин України".

Висновки. Ґрунтуючись на результатах попередніх досліджень та врахувавши сучасний стан мінерально-сировинної бази, запропоновано районування території України за мінерально-ресурсним потенціалом. В основу районування покладено економіко-географічну та гірничопромислову регіоналізації мінеральних ресурсів. В межах України виокремлено зокрема чотири зони: Придніпровсько-Приазовську, Східно-Українську, Донецько-Слов'янську та Прикарпатську, також дещо територіально відособлені структури: Закарпатський, Львівсько-Волинський, Подільський, Керченський, Кримський макрорайони, Житомирський та Побузький райони, Одеський, Михайлівський, Клесівський кущі та ін. Подано деталізовану характеристику мінерально-сировинної специфікації зазначених структур та їх складових частин, особливості й перспективи їх експлуатації, формування на їх основі територіально-виробничих комплексів мінерально-сировинної орієнтації.

Література:

1. *Іванов Є*. Ландшафти гірничопромислових територій / Є. Іванов. – Львів, вид-во Львів. ун-ту, 2007. – 332 с.
2. *Іщук С. І.* Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія) / С. І. Іщук. – К.: Укр. фін. інститут менеджменту і бізнесу. – 1996. – 244 с.
3. *Литвиненко Р. И.* Промышленные агломерации УССР и перспективы их комплексного развития / Р. И. Литвиненко // Основные направления комплексного развития регионов. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 13 – 21.
4. *Паламарчук М. М.* Промышленный комплекс Киевского Приднепровья (экономико-географическое исследование) / М. М. Паламарчук, И. И. Горленко, Л. Г. Руденко и др. - К.: Наукова думка, 1988. – 252 с.
5. *Паламарчук М. М.* Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
6. *Сивий М.* Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез / М. Сивий. – Т.: Підручники і посібники, 2004. – 654 с.
7. *Сивий М.* Географія мінеральних ресурсів України / М. Сивий, І. Паранько, Є. Іванов. –Львів: Простір М, 2013. – 682 с.

References:

1. Ivanov Ye. Landshafty` girny`chopromy`slovy`x tery`torij / Ye. Ivanov. – L`viv, vy`d-vo L`viv. un-tu, 2007. – 332 s.
2. Ishhuk S. I. Tery`torial`no-vy`robny`chi kompleksy` i ekonomichne rajonuvannya (metodologiya, teoriya) / S. I. Ishhuk. – K.: Ukr. fin. insty`tut menedzhmentu i biznesu. – 1996. – 244 s.
3. Litvinenko R. I. Promyishlennyie aglomeratsii USSR i perspektivyi ih kompleksnogo razvitiya / R. I. Litvinenko // Osnovnyie napravleniya kompleksnogo razvitiya regionov. – K.: Naukova dumka, 1980. – S. 13 – 21.
4. Palamarchuk M. M. Promyishlennyiy kompleks Kievskogo Pridneprovya (ekonomiko-geograficheskoe issledovanie) / M. M. Palamarchuk, I. I. Gorlenko, L. G. Rudenko i dr. - K.: Naukova dumka, 1988. – 252 s.
5. Palamarchuk M. M. Ekonomichna i social`na geografiya Ukrayiny` z osnovamy` teoriyi / M. M. Palamarchuk, O. M. Palamarchuk. – K.: Znannya, 1998. – 416 s.
6. Sy`vy`j M. Mineral`ni resursy` Podillya: konstrukty`vno-geografichny`j analiz i sy`ntez / M. Sy`vy`j. – T.: Pidruchny`ky` i posibny`ky`, 2004. – 654 s.
7. Sy`vy`j M. Geografiya mineral`ny`x resursiv Ukrayiny` / M. Sy`vy`j, I. Paran`ko, Ye. Ivanov. –L`viv: Prostir M, 2013. – 682 s.

Резюме:

Мирослав СЫВЫЙ. РАЙОНИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ ЗА МИНЕРАЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ

На основании анализа современного состояния минерально-сырьевой базы Украины произведено районирование ее территории за минерально-ресурсным потенциалом. В основу районирования положена экономико-географическая регионализация. Предложен собственный подход к трактовке некоторых основных терминов горнопромышленной регионализации минерально-сырьевых ресурсов. В территориальной структуре минерально-сырьевых ресурсов Украины выделено четыре горнопромышленных зоны: Приднепровско-Приазовская, Восточно-Украинская, Донецко-Славянская и Прикарпатская. Детально охарактеризовано структуру каждой из зон, в их составе выделены горнопромышленные макрорайоны, районы, узлы и центры. Подана специфика минерально-сырьевой специализации отдельных территорий.

Так, к примеру, Приднепровско-Приазовская поликомпонентная зона простирается вдоль правого берега Днепра вплоть до азовского побережья и находится в границах Украинского щита, что и определило специфику разведанных здесь месторождений полезных ископаемых. За превалированием и значимостью последних зону следует считать рудной. Она характеризуется соединением многих видов минерального сырья, ведущими среди которых являются руды железа и марганца, месторождения которых имеют межгосударственное значение, а также занимают первые места за степенью промышленного освоения. Весомое место в компонентной структуре зоны принадлежит месторождениям бурого угля, редких и цветных металлов, графита, каолинов, строительных материалов и пр.

В Приднепровско-Приазовской зоне выделяем Криворожский, Никопольско-Токмаковский, Звенигородско-Днепропетровский макрорайоны и Приазовский район. Далее приводится характеристика каждой из выделенных структур. По подобной схеме характеризуются остальные горнопромышленные зоны, а также территориальные объединения, которые не вошли в состав зон, из-за своего несколько обособленного положения.

Ключевые слова: минерально-сырьевые ресурсы, экономико-географическая регионализация, горнопромышленные территории, месторождения, горнопромышленные узлы, районы, макрорайоны, центры.

Summary:

Myroslav Syvyj. ZONING OF THE TERRITORY OF UKRAINE BY MINERAL RESOURCES.

Zoning of the territory of Ukraine by mineral resources potential based on the analysis of current state of mineral resource basis was made. Economic-geographical regionalization was put into the basis of zoning. The new approach to some of the basic terms of mining regionalization of mineral resources interpretation was proposed. Four mining zones: Prydniprovsk-Pryazov, East-Ukrainian, Donetsk-Slovyansk and Prycarpathian allocated in the territorial structure of the mineral resources of Ukraine. Each of the areas structure was characterized in detail. Mining macroregions, areas, units and centers were allocated in their composition. Individual territories mineral resource specialization specificity was filed.

So, for example, Prydniprovsk-Pryazov polycomponent zone extends along the right bank of the Dnieper until Azov coast and is situated within the boundaries of the Ukrainian shield, which determined the specifics of mineral deposits that are explored there. The area is to be considered the ore one due to the prevalence and significance of the

last. It is characterized by a combination of many kinds of raw materials which are among the leading iron ore and manganese deposits which are of inter-State importance and take first places for the degree of industrial development. Important place in the component band structure belongs to the brown coal deposits, rare and nonferrous metals, graphite, kaolin, building materials, etc.

Kryvyi Rih, Nikopol-Tokmakovsk, Zvenygorod-Dnipropetrovsk macroregions and Pryazov district are allocated in the Prydniprovsk -Pryazov area. The following is the description of each of the selected structures. Remaining mining areas and also territorial associations that are not included in the zones, because of its several separate provisions, are characterized by the same scheme.

Keywords: mineral resources, economic and geographic regionalization, mining territory, deposits, mining sites, areas, macroregions, centers.

Рецензент: проф. Рудько Г.І. *Надійшла 14.05.2014р.*

УДК: 911.3

Василь СТЕЦЬКИЙ

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ОБЛАСНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

Розглядаються суспільно-географічні теоретичні питання формування і розвитку обласних освітньої системи, застосовано загальні методологічні підходи їх досліджень та отримані окремі результати організаційно-функціонального стану. В статі також обґрунтовується положення визначення обласних освітніх систем як координаційно-регулятивної ланки формування навчально-виховного процесу в структурі національного освітнього комплексу. Зазначається, що ООС володіє освітнім потенціалом, має кілька аспектів його оцінки, зокрема визначення рівнів освіченості населення, формування структури і мережі закладів освіти відносно чисельності населення та ринку праці.

Ключові слова: *освітні системи, обласні освітні системи, освітній потенціал населення, освітній потенціал освітніх закладів.*

Довготривалий постійний процес нагромадження суспільно-географічних науково-теоретичних і прикладних знань з організації й розвитку освіти в світовому соціумі, став підставою започаткування дискусій щодо виділення в її структурі (суспільна географія) нової дисципліни – **географії освіти**, тобто *науки, яка на нашу думку, досліджує широке коло питань пов'язаних із просторовими особливостями й відмінностями формування змісту освіти, засвоєння знань і навичок населення, становлення й розвитку форм та засобів здійснення безперервного навчально-виховного процесу.*

Постановка проблеми. Обласні освітні системи (ООС) – первинна регіональна ланка організації й функціонування національного освітнього простору нашої країни. Комплексні суспільно-географічні дослідження ООС сприяють отриманню детальної інформації та здійснення аналізу просторових особливостей організації і практичного провадження освітнього процесу території визначеної області. Це стосується змістовного наповнення (в т.ч. мов навчання) освіти, формування освітнього потенціалу населення району, економічно і просторово обґрунтованої організації і функціонування мережі закладів загальної і професійної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській науці теоретичні засади соціально-економічні територіальні системи обґрунтовували і одночасно і проводили прикладні дослідження М. і О. Паламарчуки [7], М. Пістун [8], А.Голіков, А.Степаненко, Я.Олійник [2], О.Топчієв [11], О. Шаблій [13], В.Юрківський [15]. Впродовж останнього десятиліття якісно нові теоретичні розробки суспільних територіальних систем продовжили М. Мальська, Л.Нємец, К.Немец [6], Л. Шевчук [14] та інші вчені. Територіальні освітні системи є складовою територіальних суспільних систем. Вони стали об'єктом дослідження О.Хомри і Л.Москаленка [12], Т.Мельниченко [5], П.Вірченка [1], І.Каленюк [4], В.Стецького [9] та ряду інших вчених.

Мета дослідження. Обґрунтувати доцільність виділення обласних освітніх систем як базової і ключової регіональної ланки освітнього простору країни, визначити й проаналізувати її структурні і функціонально-економічні особливості та відмінності організації.

Результати дослідження. У попередніх працях ми торкались суспільно-географічних аспектів формування, розвитку і функціонування локальних, адміністративно-районних і багато адміністративно-районних освітній систем (ЛОС, АРОС, БАРОС). Між ними існують